

KOORDINACIJA U NEKIM POZNATIJIM JUŽNOSLAVENSKIM GRAMATIKAMA

Ivo Pranjković

U znatnom broju naših gramatika (u prvom su planu razumljivo gramatike hrvatskog ili srpskog jezika) nalazimo dosta zanimljivih i upotrebljivih opažanja o pitanjima koja se odnose na koordinaciju te o odnosu koordinacije prema subordinaciji, ali ni u jednoj od njih ne nalazimo teorijski utemeljena pristupa, jasno izloženih kriterija razgraničenja niti sustavnijeg opisa koje od vrsta koordiniranih rečenica. Smatram stoga potrebnim da se ukratko osvrnem na pristupe koordinaciji u nekima od njih te da u vezi s tim iznesem i neka svoja razmišljanja o naravi koordiniranih odnosa. Posebna će pažnja biti posvećena klasifikaciji koordiniranih rečenica.

Današnjeg će čitatelja, bez sumnje, iznenaditi zanimljivost pa i aktualnost Babukićeva »stavkoslovja«. ¹ To se osobito odnosi na njegovu terminologiju za koju bi se moglo reći da je dijelom i adekvatnija od one koju upotrebljavamo danas. Tako on, na primjer, složenu rečenicu naziva *sastavljenim* stavkom što, čini mi se, kao da bolje odgovara naravi odnosa među klauzama. ² Naime, termin *složen* implicira (i) značenje *kompleksan*, *komplificiran* pa bi možda bolje odgovarao za ono što nazivamo periodom (tj. za višestruko složenu rečenicu).

Koordinirane rečenice (usporedne stavke) naziva Babukić još i *stavačnom svezom*, a subordinirane rečenice (podredne stavke) još i *stavačnom zglobom*. Potcrtani nas termini (stavačna sveza i stavačna zgloba) upozoravaju na bitnu (strukturnu) razliku između koordinacije i subordinacije: prvi nas podsjeća na sklapanje operacijom spajanja, a drugi na sklapanje operacijom uvrštavanja.

Djelomice je poticajna i Babukićeva podjela koordiniranih rečenica (usporednih stavaka): po međusobnom odnosu one mogu biti usporedne, protustavne (tj. suprotne) i osnovne. Usporedne rečenice (u užem smislu, tj. kao vrsta koordiniranih) dijele se opet u tri skupine s obzirom na odnos među klauzama:

a) rečenice koje »stoje u potpunoj jednakosti« ³ (odnos među njima naznačuju *spojni* veznici). Svaki dio takvih rečenica sadrži, po Babukiću, posebno misao.

b) rečenice kojih su klauze dijelovi »općenite misli«. Taj odnos biva naznačen *razdjeljivo-vežućim* veznici (npr. koje-koje, sad-sad, s jedne strane-s druge strane i sl.).

¹ Vidi: Vjekoslav Babukić, *Ilirska slovnica*, Zagreb, 1854., str. 348. i dalje.

² Klauzama nazivam dijelove složenih rečenica koji imaju vlastito rečenično ustrojstvo (eksplicitno ili implicitno).

³ Nav. dj., str. 402.

c) treću vrstu usporednih rečenica (u užem smislu) čine one kod kojih druga rečenica »sadržaje razširenje ili stegnutje na pèrvoga stavka, nego jedan njegovih udah«. ⁴

Takvi se odnosi naznačuju *tumačecim* veznicima — explanativae conjunctiones (npr. naime, to jest, kao itd.).

Sličnim »kriterijima« dijeli Babukić na tri vrste i »protustavne stavke« (tj. suprotne rečenice).

Posebno se, međutim, treba osvrnuti na rečenice koje on naziva »osnovnima«. To su one rečenice koje su spojene »osnovnim« veznicima (iz Babukićevih formulacija i sastava veznika koje navodi u primjerima može se zaključiti da misli na leksičko-gramatičke konektore, tj. na one riječi koje vrše (i) vezničku funkciju, a nisu kao takve gramatikalizirane). I ove rečenice dijeli Babukić također na tri vrste: prve dvije vrste čine rečenice s uzročnim odnosom (veznici: radi, poradi, zbog, zato i sl.), a treću rečenice sa zaključnim odnosom (veznici: dakle, tim, onda i sl.).

Već se i iz ovako kratkog osvrtu vidi u čemu je zanimljivost Babukićeve podjele (zanimljiv je npr. pokušaj da se razgraniče koordinirane rečenice s gramatičkim konektorima od koordiniranih rečenica s leksičko-gramatičkim konektorima), iako se ne može reći da je ta podjela napravljena na osnovi čvrstih kriterija. Tako on »osnovnim uzročnim« rečenicama ne pribraja rečenice s veznikom *jer* (kao što radi dobar dio starijih gramatičara) budući da taj veznik uvijek »drugi stavak kao razlog predidućeg naznačuje«. ⁵ Naime, postavlja se pitanje: zar i kod Babukićevih »osnovnih uzročnih« rečenice ne susrećemo iste takve odnose (smisla) među klauzama, tj. ne naznačuje li i u tim rečenicama »drugi stavak razlog predidućega«? Osim toga, vrlo teško možemo na osnovi Babukićevih kriterija razgraničiti prve dvije vrste »osnovnih« rečenica (uzročne), a nije sasvim jasno ni to koje su osobitosti »osnovnih« rečenica uopće.

Treba, mislim, spomenuti i barem jedan terminološki prigovor: nema razlike u nazivu između koordiniranih rečenica općenito i koordiniranih rečenica prve vrste (i jedne i druge su usporedne).

Pa i pored ovih prigovora, Babukićevo je »stavkoslovje usporednih stavaka« vrijedno pažnje već i zato što predstavlja barem pokušaj da se koordinacija hrvatskog jezika svestranije razmotri. U znatnom broju drugih naših gramatika nema ni takvih pokušaja.

Adolfo Veber Tkalčević u *Skladnji hrvatskoga jezika* ⁶ govori o šest vrsta usporednih veznika, pa prema tome i o šest vrsta usporednih (koordiniranih) rečenica: o spojnim (kopulativnim), rastavnim, protivnim (suprotnim), uzročnim, zaključnim i mjesnim.

⁴ Na istom mjestu.

⁵ Isto, str. 409.

⁶ Beč, 1859., str. 120. i dalje.

Kriterije na osnovi kojih je napravljena Tkalčevićeva podjela još je teže »prepoznati« od Babukićevih: nema isključnih rečenica, a posebnim se vrstama koordiniranih rečenica smatraju uzročne i mjesne (s priložima u vezničkoj funkciji). Nije jasno zbog čega onda nema npr. vremenskih, dopusnih, načinskih i sl.

Još je teže razumjeti po čemu je uzročni veznik *jer* koordiniran, a *kad*, *budući da* i *što* subordinirani.

Sasvim je neobično i to što Tkalčević svrstava veznike *te* i *pa* u zaključne. Oni su sastavni (spojni) po njegovu mišljenju samo onda kad se »ista riječ s osobitom silinom ponavlja« (npr. Neću pa neću, Jedno te jedno, i sl.).

Možda su baš ovako neargumentirane podjele rečenica barem dijelom doprinijele tome da najugledniji i najutjecajniji naš gramatičar Tomo Maretić nije ovim pitanjima posvećivao gotovo nikakve pažnje. Što više, on u svojoj *Gramatici* piše, između ostalog, i ovo: »Analizi rečenice (upravo zališnome mudrovanju o njima), koja je i u školskoj gramatici (po mojem uvjerenju) sasama nepotrebna, ne može u ovoj knjizi biti mjesta«. ⁷

U svojoj školskoj gramatici Maretić daje samo (danas uobičajenu) podjelu rečenica na vrste i navodi po jedan primjer za svaku od njih. ⁸

Problemima koordinacije ne posvećuje mnogo više pažnje ni Josip Florschütz u svojoj *Gramatici hrvatskoga ili srpskoga jezika*. ⁹ Ipak su neka njegova određenja i formulacije znatno precizniji. Tako on izričito navodi da »u složenu rečenicu pristaju samo onakve proste rečenice koje su po svome sadržaju jedna s drugom u kojoj svezi«. ¹⁰

Zanimljivo je također zabilježiti da on pokušava uspostaviti razliku između asindetske i sindetske koordinacije. Zato asindetski vezane klauze koordiniranih rečenica naziva »glavnim rečenicama«, a sindetski vezane »usporednim ili koordiniranim«. ¹¹

Inače, i kod njega nailazimo na (danas) uobičajenu podjelu koordiniranih rečenica s po jednim navedenim primjerom.

I u najnovijim se našim gramatikama (Brabec—Hraste—Živkovićevoj i Težak—Babićevoj) postupa (što se koordinacije tiče) u skladu s tradicijom. Ni u njima, naime, nećemo naći pokušaja da se koordinirani odnosi u hrvatskom jeziku temeljitije ispituju i opišu. U Brabec—Hraste—Živkovićevoj gramatici navodi se, što više, kako je teško ukratko objasniti razliku između koordiniranih i subordiniranih rečenica pa se prepušta čitatelju da to shvati (!) kad prouči »sve vrste i jednih i drugih«. ¹² Autori su gramatike, dakle, imali veliko

⁷ Vidi: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb, ³1963., str. 638.

⁸ *Gramatika hrvatskoga jezika* (za niže razrede srednjih škola), Zagreb, 1899., str. 128.

⁹ Zagreb, ⁴1940.

¹⁰ Nav. dj., str. 142.

¹¹ Isto, str. 143.

¹² Brabec—Hraste—Živković, *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb, ⁹1970., str. 199.

»povjerenje« u čitatelje kad su se nadali da će oni (čitatelji) shvatiti i ono što je njima (gramatičarima) bilo teško objasniti.

U Težak—Babićevoj gramatici čitatelji, doduše, neće naići na takvo »povjerenje«, ali sumnjam da će proširiti svoj spoznajni vidokrug. Tamo je naime kriterij za distingviranje koordinacije i subordinacije »slabije ili jača povezanost prostih rečenica u složenoj«. ¹³ Mislim da ovakvom »kriteriju« nije potreban komentar.

U istoj je gramatici veznik *pa* naveden i kao veznik sastavnih i kao veznik zaključnih rečenica, a *samo* i kao veznik suprotnih i kao veznik isključivih rečenica (navedeni su i primjeri). ¹⁴ Uzalud ćemo, međutim, tražiti objašnjenja i eventualna razgraničenja. To je vjerojatno također prepušteno čitateljima (a gramatika je namijenjena učenicima osnovnih i drugih škola).

U Novakovićevoj *Srpskoj sintaksi* ističe se da pri razlikovanju koordiniranih i subordiniranih rečenica treba najviše gledati na smisao, ali da »mogu nekoliko pomoći i spoljni znaci«. ¹⁵

Koordinirane rečenice dijeli Novaković na suprotne, sastavne (u koje ubraja i rastavne) te uzročne (s veznicima *jer* i *što*). Rastavne rečenice ne izdvaja u posebnu vrstu zato što su kod njih »pojedine misli jednake po važnosti«. ¹⁶ kao i kod sastavnih rečenica. Ovakav kriterij ne smatram prihvatljivim već i zato što se njime sastavne i rastavne rečenice ne razgraničuju od suprotnih (i za njih bi se isto tako moglo reći da su im klauze (ili »misli« sadržane u njima) jednake po važnosti). Novaković nadalje upozorava da su među nekim članovima (tj. klauzama) koordiniranih rečenica tako »slabe sveze« da katkad »čisto izgleda kao da nezavisne rečenice i nisu složene u jednu cjelinu«, ali ističe da se ta cjelina ipak »poznaje po redu kojim se ono što se misli jedno za drugo veže i tako u smislu drži«. ¹⁷

Ovo mi se upozorenje čini važnim i korisnim, i to zato što i sam red klauza nerijetko doista funkcionira kao značajno sintaktičko sredstvo kojim se uspostavljaju koordinirani odnosi. Svojim pristupom koordinaciji, a osobito klasifikacijom koordiniranih rečenica, Novaković inače umnogome podsjeća na već iznesene Babukićeve stavove (npr. tretiranjem rastavnih rečenica kao podvrste sastavnih, izdvajanjem uzročnih rečenica kao posebne vrste koordiniranih itd.).

Mihailo Stevanović u *Savremenom srpskohrvatskom jeziku, II*, naglašava kako klauze koordiniranih rečenica nisu semantički nezavisne i kako pri raz-

¹³ Težak—Babić, *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1973., str. 219.

¹⁴ Nav. dj., str. 220. i 221.

¹⁵ Stojan Novaković, *Srpska sintaksa*, Beograd, 1869.

¹⁶ Nav. dj., str. 32.

¹⁷ Isto, str. 34.

graničenju zavisnosti od nezavisnosti treba polaziti od sintaktičke *funkcije*¹⁸ rečenice. Takav pristup ovoj distinkciji omogućio mu je da uspješno eksplicira bitne osobitosti koordiniranog i subordiniranog odnosa.

Međutim, podjela koordiniranih rečenica temelji se, po njegovu mišljenju, isključivo na smisaonim odnosima među klauzama. Zato sastavne rečenice, na primjer, definira kao nezavisno složene rečenice koje su »istosmerne po smislu onoga što se u njima iznosi«.¹⁹

U vezi s ovakvim određenjem kopulativnih rečenica nameće se bar nekoliko pitanja:

a) Smatra li Stevanović podjelu koordiniranih rečenica sintaktički relevantnom? Ako smatra, onda takva podjela ne bi smjela počivati isključivo na smisaonim odnosima.

b) Ako je smisaoni odnos jedini kriterij za podjelu koordiniranih rečenica na vrste, zar ne bi broj vrsta tih rečenica morao biti znatno veći (npr. vremenske, uzročne i druge rečenice)?

c) Što je to zapravo istosmjerni smisaoni odnos? U čemu je razlika između istosmjernog i raznosmjernog smisaonog odnosa? Uz pretpostavku da nam je to jasno, postavlja se novo pitanje: da li su uzročni, posljedični, namjerni, vremenski i drugi smisaoni odnosi među klauzama kopulativnih rečenica doista istosmjerni i po čemu?

d) Susrećemo li istosmjerne smisaone odnose i među dvjema samostalnim rečenicama u okviru diskurza? Ako susrećemo (a u to, vjerujem ne treba sumnjati), možemo li govoriti o koordiniranom odnosu i među dvjema odjelitim rečenicama?

Konkluzivnim i ekskluzivnim rečenicama pristupa Stevanović kao podvrstama kopulativnih odnosno adverbativnih. Za takav postupak, po mom mišljenju, nema opravdanja (kao što nema opravdanja ni za izdvajanje ovih rečenica u posebne vrste koordiniranih) jer bismo u tom slučaju morali uzimati u obzir i sve druge vrste smisaonih odnosa među klauzama (a ne samo zaključne i isključne).

Stevanoviću bi se, međutim, moglo prigovoriti i to da konkluzivne i ekskluzivne rečenice ne tretira dosljedno ni kao podvrste. Katkad, naime, promatra te rečenice i kao posebne vrste koordiniranih. To o ekskluzivnim rečenicama piše na jednom mjestu i izrijeком: »Ali, ukoliko se one daju kao posebne vrste, što stvarno i jesu, onda je u definiciji potrebno istaći da se isključivnim rečenicama, za razliku od suprotnih, isključuje sve ostalo osim onoga što se njima iznosi«.²⁰

¹⁸ Na sintaktičkoj funkciji koordiniranih rečenica osobito je inzistirao Belić. Vidi: Aleksandar Belić, *O složenim rečenicama i srodnim pojavama*, Naš jezik, knjiga V, str. 227—239 i 297—305.

¹⁹ M. Stevanović, nav. dj., str. 781.

²⁰ Nav. dj., str. 814.

Prenaglašavanje uloge smisaonih odnosa među klauzama (o kojem je bilo riječi u vezi sa Stevanovićevim pristupom koordinaciji) pri podjeli koordiniranih rečenica na vrste može se prigovoriti i Laleviću.²¹ Kod njega je posljedica toga prenataglašavanja krajnje relativiziranje veznčkih funkcija i to čak do tvrdnje da isti gramatički konektori mogu biti veznici i koordiniranih i subordiniranih rečenica (npr. a, i, te; kad, da kako, gdje i sl.).²²

Ovakvo relativiziranje sasvim dovodi u pitanje opravdanost i sintaktičku vrijednost distinkcije koordinacija/subordinacija. Veznici *a*, *i*, *te* i sl. nikad, po mom mišljenju, ne mogu povezivati klauze sa subordiniranim odnosom (klauze subordiniranih rečenica oni mogu povezivati samo onda kad se te klauze nalaze u međusobnom koordiniranom odnosu).

S druge strane, *kad* i ostali subordinirani veznici mogu u koordiniranim klauzama funkcionirati samo kao leksički konektori (adverbi), a u toj se funkciji može naći bilo koja riječ uključujući naravno i one koje nikad ne funkcioniraju kao gramatički konektori.

Veznici nisu samo »simboli, etikete, oznake, obeležja odnosa«,²³ nego jedno od najvažnijih sintaktičkih sredstava na razini složene rečenice. Zato se ne slažem ni s mišljenjem prema kojemu postoji »kopulativno *a*« i »adverzativno *i*«.

Rečenica:

Ja ga pitam, a on odgovara.

(koju Lalević smatra kopulativnom) *sintaktički* je adverzativna baš kao i rečenica:

*Ja ga pitam, a on ne odgovara.*²⁴

Smatram (suprotno Laleviću) da u ovakvim »spornim« slučajevima treba dati prednost sintaktičkim obilježjima pored ostalog i zato što ona nisu bez »značenjskih posljedica«.

Rečenica (zapravo, odnos među njezinim klauzama):

Ali je mislio na onu, na Vivijanu . . . ta ga je misao zaboljela.

pruža mogućnost da se između klauza uvrsti i veznik *i* i veznik *a*. Uvrstimo li veznik *i*, dobivamo kopulativnu rečenicu:

Ali je mislio na onu, na Vivijanu . . . i ta ga je misao zaboljela. (R. M. 121)

²¹ Miodrag S. Lalević, *Sintaksa srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd, 1962.

²² Nav. dj., str. 215.

²³ Na istom mjestu.

²⁴ O naravi suprotnosti i »nepodudarnosti« iscrpno i vrlo dobro piše Stevanović (vidi nav. dj., str. 799—813).

Veznikom *i* materijaliziraju se i posebno ističu odnosi koji su inače karakteristični za kopalativne rečenice (usporednost i povezanost glagolskih radnji, paralelizam glagolskih oblika i sl.).

Uvrstimo li, međutim, veznik *a*, dobivamo suprotnu rečenicu

Ali je mislio na onu, na Vivijanu . . . a ta ga je misao zaboljela.

u kojoj se veznikom *a* materijalizira i ističe različitost subjekata, različitost predikata, razlika u glagolskom aspektu itd.

Lalević se osvrće i na bezvezničke (juktaponirane) rečenice. Ističe kako je teško odrediti granicu između asindetskih koordiniranih i asindetskih subordiniranih rečenica, ali se ne upušta ni u pokušaj eventualnog određivanja te granice. Zadovoljava se tvrdnjom da je kod bezvezničkih rečenica često intonacija (»ritmo-melodična strana«)²⁵ sintaktički relevantna.

Blaže Koneski u svojoj gramatici makedonskog jezika (u kojoj nema sintakse rečenica; koja je, dakle, koncipirana slično Maretićevoj) piše (u poglavlju o veznicima) da veznici imaju svoja značenja, ali da se ta značenja otkrivaju u suodnosu rečenica.²⁶ Za ovakvo se određenje ne bi moglo reći da je netočno, ali je preopćenito: vrijedi, mutatis mutandis, i za sve ostale riječi.

Možda bi se značenje i funkcija veznika preciznije odredili kad bi se o njima govorilo kao o jezičnim sredstvima kojima se materijaliziraju odnosi među klauzama.

Jože Toporišič promatra koordinirane odnose na trima razinama:

- a) među članovima rečenice
- b) među rečenicama (tj. klauzama) na razini složene rečenice
- c) među odjelitim rečenicama na razini diskurza.²⁷

Razmatra zatim strukturu koordiniranih konstrukcija (dvodjelna i višedjelna koordinacija) te redosljed dijelova koji čine koordinirani odnos.

Koordinirane rečenice dijeli (čak) na sedam vrsta (ta se podjela odnosi i na ostale dvije razine):

- a) vezalne (sastavne)
- b) stopnjevalne (stupnjevite, gradacijske)
- c) ločne (rastavne)
- d) protivne (suprotne)
- e) vzročne (uzročne)
- f) pojasnjevalne (objasnidbene)
- g) sklepalne/posledične (zaključne/posljedične).²⁸

²⁵ M. S. Lalević, nav. dj., str. 199.

²⁶ Vidi: *Gramatika na makedonskiot jazik*, I i II, Skopje, 1976., str. 535.

²⁷ Usp. *Slovenska slovnica*, Maribor, 1976., str. 517.

²⁸ Nav. dj., str. 518.

Od tih sedam vrsta sam je Toporišič uveo dvije: objasnidbene (eksplikativne) i stupnjevite (gradacijske)²⁹ vjerojatno po uzoru na češke sintaktičare koji govore također o sedam vrsta koordiniranih rečenica: souvěti slučovací, odporovací, stupňovací, vylučovací, dusledkový, duvodový, (vysvětlovací).³⁰

Treba priznati da je ovakav način pristupa koordinaciji, kojim se pokušavaju opisati složeni odnosi među dijelovima koordiniranih konstrukcija na trima razinama, mnogo ambiciozniji i zanimljiviji od dosada spomenutih. Čini mi se, međutim, da je ipak podložen nekim prigovorima. Tako, na primjer, da bi opravdao uvođenje dviju spomenutih vrsta koordiniranih rečenica (gradacijskih i eksplikativnih), Toporišič tvrdi da se jezici (govori o slavenskima) razlikuju s obzirom na broj koordiniranih rečenica i to zato što neki imaju (npr. slovenski i češki) specijalizirane veznike, a drugi nemaju (npr. ruski; ruski sintaktičari uglavnom govore o četirima vrstama koordiniranih rečenica: o sastavnim, rastavnim, suprotnim i objasnidbenim (priključnim)).³¹

Međutim, ako jezici sa specijaliziranim veznicima i imaju više vrsta koordinacije, ostaje pitanje kako se odnos među dijelovima koordiniranih konstrukcija izražava onda kad su te konstrukcije bezvezničke (sve Toporišičeve vrste koordinacije mogu biti i asindetske).

Posebno mi se neuvjerljivim čini uvođenje gradacijskih rečenica. Toporišič naime smatra da gradacijsku koordinaciju treba osamostaliti (s obzirom na sastavnu) pored ostalog i zato što su u sastavnoj koordinaciji »stavki po vsebini sorodni«, a gradacijski su katkad i suprotni (npr. Nisu mi dali kruha, smijali su se).³²

To što je citirana rečenica po smislu suprotna, ne mora biti argument u prilog tvrdnji da je treba svrstati u gradacijske. (Ako je, naime, doista suprotna, zašto ne bi suprotnima i pripadala?)

Razmatrajući mogućnosti zamjene reda komponenata u koordinaciji Toporišič tvrdi kako se »stopnjevalno priredje pri zamenjanih delih lahko razpade v vezalno (npr. Na pobočju so se stiskale kočje, hiše, palače → ... so se stiskale hiše, kočje, palače) ali pa se spremni v nasprotni tip, tj. iz klimaksa nastane antiklimaks in narobe (→ ... so se stiskale palače, hiše, kočje)«. ³³

Kako se u ovom slučaju kopulativna i gradacijska koordinacija razlikuju samo u redu komponenata i kako promjena toga reda ne utječe (po mom mišljenju) na promjenu značenja (a Toporišič govori o značenjskim vrstama koordinacije — »pomenske vrste priredij«) te kako mogućnosti zamjene toga

²⁹ Vidi: J. Toporišič, *Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku*, Jezik in slovstvo, XIII, br. 6, str. 187. i 189.

³⁰ Usp. Jaroslav Baner, *Vývoj českého souvětí*, Praha, 1960., str. 19.

³¹ Vidi: *Grammatika ruskogo jazyka* (sintaksis II), Moskva, 1960., (Akademijina gramatika), str. 176—266.

³² Usp. J. Toporišič, *Priredni odnosi v slovenskem knjižnem jeziku*, str. 137.

³³ J. Toporišič, *Slovenska slovnica*, str. 519.

reda nisu iscrpljene Toporišičevim preoblikama (npr. → . . . so se stiskale hiše, palače, koč), mislim da osamostaljenje te vrste koordinacije nema op-ravdanja ni u slovenskom jeziku.

Naime, relativno su rijetke koordinirane konstrukcije u kojima su komponente sasvim istovrijedne (često je u njima prisutno stupnjevanje, osobito u nabranjanju) pa je »stupnjevitost« tada vrlo teško razgraničiti od »sastavnosti«.

Zanimljivo je napomenuti da Toporišič (iako u svojoj klasifikaciji ima čak sedam vrsta koordinacije) ne izdvaja isključnu³⁴ koordinaciju u posebnu vrstu, nego je razmatra kao značenjsku podskupinu suprotne.³⁵

Na osnovi iznesenog čini mi se da je logično ustvrditi kako se u hrvatskom književnom jeziku može govoriti (samo) o trima vrstama koordiniranih rečenica: o sastavnim ili kopulativnim, o suprotnim ili adverbzativnim i o rastavnim ili disjunktivnim rečenicama.

Vidjeli smo doduše da se u većini naših gramatika (tako je i s drugim radovima u kojima se raspravlja o podjeli koordiniranih rečenica) govori i o zaključnim ili konkluzivnim te o isključnim ili ekskluzivnim rečenicama. U nekim se od tih radova ove rečenice promatraju kao posebne vrste koordiniranih rečenica (npr. u Brabec—Hraste—Živkovićevoj *Gramatici hrvatsko-srpskoga jezika*), a u drugima se opet zaključne rečenice promatraju kao podvrsta kopulativnih, a isključne kao podvrsta suprotnih (npr. u Stevanovićevom *Savremenom srpskohrvatskom jeziku, II*).

O konkluzivnim i ekskluzivnim rečenicama kao podvrstama kopulativnih odnosno adverbzativnih može se, po mom mišljenju, govoriti samo na onoj razini na kojoj bismo podvrstama kopulativnih rečenica mogli smatrati i rečenice s kauzalno-konsekutivnim odnosom (tj. samo onda kad promatramo smisaone odnose među klauzama kopulativnih rečenica), na primjer:

Život je kao Don Kihot, tragikomedija, i zato je humorist najvjerniji njegov slikar.

A. G. Matoš, *Vidici i putovi*, «Pet stoljeća hrvatske književnosti», knj. 65., Zagreb, 1967., str. 13.

Ili rečenice s temporalnim odnosom:

Najprije se izvi crn suk dima, pa onda provali svijetli, bijeli pramen slame.

Mirko Božić, *Kurlani*, »Zora«, Zagreb, 1969., str. 167.

³⁴ U ovom radu nije razmatran pristup koordinacije u novoj Priručnoj gramatici hrv. književnog jezika (Zagreb, 1979) jer je on bio završen prije njezina objavljivanja. U njoj se inače nudi sasvim originalno (koliko ja znam) rješenje pa zasluženje poseban i iscrpan osvrt (iako ni to rješenje ne smatram prihvatljivim). Tamo se, naime, isključne i zaključne rečenice pribrajaju rečeničnom nizu.

³⁵ Isto, str. 524.

A podvrstom adverzativnih, rečenice s koncesivnim odnosom; na primjer:

Vidiš, ja sam oslobođena od zakletve, a ipak svaki koji okusi moju ljubav, moju bezumnu strast, mora umrijeti i ostati vječno uza me da mi svira čarobne melodije.

Ivan Raos, *Partija preferansa*, MF, Zagreb, 1965., str. 28.

Zaključne i isključne rečenice ne mogu se smatrati ni vrstama ni podvrstama koordiniranih pored ostalog i zato što one nemaju nijednog specijaliziranog gramatičkog konektora (koordiniranog veznika). Među klauzama tzv. konkluzivnih rečenica može se, na primjer, naći i veznik *i* (među primjerima koje Stevanović navodi za konkluzivne rečenice nalazimo i ovaj: *Neprijatelj je opkoljen, i bit će uništen*³⁶) pa se postavlja ozbiljnije pitanje razgraničenja kopulativnih i konkluzivnih rečenica bez obzira na to tretiramo li ove druge kao vrstu koordiniranih ili podvrstu kopulativnih.

Što se tiče leksičko-gramatičkih konektora koji se javljaju u ovakvim rečenicama (dakle, stoga, zato; samo, samo što, tek, tek što, jedino), mislim da nema razloga zbog kojega bi oni imali drugačiji status nego npr. vremenski ili mjesni konektori (onda, tada, zatim; tamo, ondje i sl.), to više što se i jedni i drugi javljaju često zajedno s gramatičkim konektorima (*i, a* itd.).

Posebnom vrstom koordiniranih rečenica mogu se, dakle, smatrati samo one rečenice kod kojih određenom značenjskom odnosu odgovara određen skup izražajnih sredstava (naravno, ukoliko želimo praviti sintaktički relevantnu klasifikaciju; takva klasifikacija nikako ne isključuje vrijednost klasifikacije i na semantičkoj razini, ali sam uvjeren da se ne može napraviti zadovoljavajuća klasifikacija ako se pitanje razine zanemari).

S a ž e t a k

Ivo Pranjković, Filozofski fakultet, Zagreb, UDK 808.62—56:808.61/66—56, izlaganje na IX. kongresu jugoslavenskih slavista, primljeno za tisak 26. 10. 1979.

In dem Artikel wird die Verteilung der koordinierten Sätze in den bekannten jugoslawischen Grammatiken besprochen.

Unter anderem wird auch die Behauptung vorgebracht, dass die Exklusiv- und Konklusivsätze keine abgesonderte Art der koordinierten Sätzen seien.

³⁶ Vidi: M. Stevanović, nav. dj., str. 797.